

4. Державний архів Харківської області, ф.Р-93, оп.1, спр.393, арк.1.
5. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині...С.26.
6. Волинський пролетарий.-1922.-28 июня.
7. ДАХО, ф.Р-432, оп.1,спр.223, арк.8.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань та
9. організацій України, ф.1, оп.2, спр.332, арк.89 (ЦДАГО України).
10. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-1098, оп.1, спр.130, арк.33 (далі ДАХМО).
11. Серп и молот.-1922.-29 августа.
12. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України, ф.1, оп.2, спр.458, арк.21 (ЦДАВО України).
13. Социалистическое строительство на Житомирщине, 1921-1941. Сборник документов и материалов.-К.:Наук. думка,1983.
14. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині...С.26.
15. Див.: ДАЖО, ф.Р-327, оп.1, спр.174, арк.3.
16. Комітети незаможних селян України (1920-1933). Збірник документів і матеріалів.-К.: Наукова думка.-1968.-С.244.
17. Там же.
18. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині...С.8.
19. ДАХО, ф.Р-4550, оп.1, спр.1, арк.8-а.
20. Там же, арк.8.
21. ДАХМО, ф.Р-2341, оп.1, спр.6, арк.115.
22. Вопросы хазаяства и управления.-1924.-N 1.-С.179.
23. Крестьянская взаимопомощь.-1927.-N 24.-С.2
24. ДАХО, ф.Р-469, оп.1, спр.1-б, т.11, арк.407.
25. Никанорівська Сільрада/Червоне село.-1926.-ч.8.-С.13.
26. Кулик М. Сільрада та громадські організації //Червоне село.-1926.-ч.9-10.-С.5

М. О. ФРОЛОВ

Й.В.СТАЛІН І ВИХІДЦІ ІЗ ІНШИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В РКП (б) — КП (б)У В 20–30–ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Фролов Микола Олександрович – ректор Запорізького інституту післядипломної педагогічної освіти, доцент кафедри новітньої історії

Питання формування і діяльності політичної еліти СРСР в 20–30–ті роки продовжує залишатись актуальним і недостатньо вивченим, не дивлячись на величезну кількість історичних і публіцистичних робіт, що з'явилися у 80–90–ті роки. Особливу увагу, у зв'язку із цим, привертає постать Й.В.Сталіна, який в 20–3–ті роки безпосередньо, цілеспрямовано і конкретно впливав на процес формування політичного керівництва СРСР у цілому, і союзних республік зокрема, у тому числі й Української РСР. В багатьох історичних працях Й.В.Сталін викривається як комуністичний диктатор і злодій, який керував величезною імперією ганебними, аморальними засобами.

Але в них до цього часу не розглянуте питання про роль і місце в радянській партійно-державній еліті в 20–30–ті роки вихідців із інших політичних партій, як у РКП (б) – ВПК (б), так і в КП (б)У. Хоча деякі історики і публіцисти давно вже звернули увагу і на те, що Сталін вважав цих вихідців одним із джерел опозиції в РКП (б) – ВПК (б) і в КП (б)У, і на його особливі стосунки і контакти з певною тією їх частиною, яку він використовував для зміцнення своєї особистої влади в партії і в країні, для виконання найбрудніших завдань у цьому процесі, проти-

поставляючи їх старій лєнінській гвардії, або на Україні такому лідеру націонал-комунізму, як М.О.Скрипник. Серед цих авторів слід назвати відомого історика Росії Р.О.Медведева, публіцистів і письменників: О.І.Солженіцина, О.А.Ляциса, Е.С.Радзинського [18, №1, 173–174; №2, 212–221; 26, 21–23; 14, 172–174; 24, 423–424].

На це ж звертали увагу й українські історики І.Ф.Курас, М.І.Клишко, Ю.Ф.Клинтух, Р.І.Ветров та історики діаспори І.Майстрєнко, О.Субтельний, Г.Костюк, П.Феденко та деякі інші [13; 9; 10; 16; 28; 11; 30; 4].

Можна стверджувати, що Сталін був добре обізнаний з проблемами існування, як у РКП (б) – ВПК (б), так і в КП (б)У, чисельного і впливового в 20–30–ті роки прошарку вихідців із інших політичних партій, який вже в 1920 році відіграв важливу роль, як у партійному житті, так і в державному будівництві в Росії, Грузії, Середній Азії і на Україні. (В 1921 році в РКП (б) було 30325 осіб або 7% від загальної кількості партії. В 1922 році, після партійної чистки 1921 року – 22517 осіб або 5,8%) [5, 46].

Його особливо цікавили вихідці в КП (б)У і в Компартії Грузії в 1921–1924 роках, коли тривав складний процес об'єднання радянських республік у єдиний союз і паралельно з цим роз-

горталась боротьба в РКП (б) – ВКП (б) за владу. Націонал-комуністичні погляди і вірність до революційним демократичним традиціям РСДРП лєнінської гвардії керівників у цих республіках створювали особисто йому, Сталіну проблеми, які привели його в 1922–1923 роках до чисельних зіткнень і конфліктів з Леніним, Троцьким та іншими керівниками – комуністами. (В 1921 році в КП(б)У було 18% вихідців із інших політичних партій. Одних тільки колишніх членів Української Комуністичної партії – боротьбистів, за інформацією М.О.Скрипника IX з'їзду РКП (б), перейшло в 1920 році чотири тисячі чоловік. У 1922 році кількість вихідців у КП (б)У складала 4805 членів (8,9%); у 1926 року збільшилась до 4911 осіб (3,2%) [9, 41–42; 20, 594; 15, 102, 104].

Конфлікт з націонал-комуністами в Компартії Грузії, серед яких було багато вихідців із інших політичних партій, як це тепер добре відомо, в 1923 році ледве не привів до повного припинення відносин між Леніним і Сталіним, і його звільнення з посади генерального секретаря РКП (б) [25, 356–357].

(У 1922 році із 10816 членів Компартії Грузії вихідців було 689 осіб, з яким 74,0% були колишніми меншовиками. Вони займали високі посади в республіці. Тому не випадково, що з 1930 членів Компартії Грузії у Тбілісі 168 були вихідцями. Така ж картина була і на Батьківщині Сталіна – в Горі, де з 897 членів компартії 64 були вихідцями [33, – Ф.17. – Оп. 7. – Спр. 98. – Арк. 24]).

Позиція керівництва України і ЦК КП(б)У щодо сталінського плану утворення СРСР не давала змоги його швидкій реалізації. Ленін повинен був у 1922–1923 роках неодноразово вносити корективи у діяльність свого головного фахівця з національного питання. І він, і Сталін добре розуміли і знали, що прагнення впливової частини керівництва КП(б)У, рядових українців-комуністів до державного суверенітету і рівноправної угоди і союзу з Радянською Росією є відображенням поглядів і практики, яку принесли із собою під час переходу до більшовицької партії вихідці з українських націонал-комуністичних партій: боротьбисти, укапісти, борьбисти, частина бундівців.

Й.В.Сталін був активним учасником подій 1920 року на Україні, що привели до саморозпуску УКП (боротьбистів) і переходу її значної частини до КП (б)У на чолі зі своїми лідерами О.Я.Шумським, В.М.Еланном-Блакитним, Г.Ф.Гринько, М.І.Литвиненком, П.П.Льобченком та іншими. Він особисто разом із Леніним займався цим питанням. На VIII і IX з'їздах РКП (б) Ленін, за підтримкою Сталіна, вів запеклу полеміку з відомим українським більшовиком А.С.Бубновим та його прихильниками щодо стратегії і тактики по відношенню до боротьбистів, і довів необхідність злиття частини боротьбистів

з КП (б)У, так як альтернативою цьому було б повстання боротьбистів, що готувалось, і втрата більшовицького контролю над Україною [20, 89].

Як представник ЦК РКП(б) Сталін був учасником IV конференції КП(б)У в 1920 році, яка прийняла рішення про умови прийому боротьбистів до КП(б)У і знаходився у одній залі з 18 колишніми активними боротьбистами, а тепер членами КП (б)У, лідери яких почали зразу відігравати помітну роль у Радянській Україні. Особливо популярними були О.Я.Шумський, який за особистою пропозицією Леніна, вже до більшовиків став членом Тимчасового Політбюро ЦК КП (б)У і Г.Ф.Гринько, який в 1921–1923 роках був наркомом освіти України.

Під враженням свого перебування на Україні навесні 1920 року, знайомства з лідерами боротьбистів і такими українськими лідерами, як Х.Г.Раковський, Г.І.Петровський, М.О.Скрипник, які мали в той час складні стосунки із ЦК РКП (б), після спроби залучити до КП (б)У і уряду Радянської України, в тому ж 1920 році, лідера української соціал-демократії В.К.Винниченко, Сталін, як противагу націонал-комуністам, висуває восени 1920 року В.М.Молотова першим секретарем ЦК КП (б)У. В.М.Молотов згадував, що Сталіну треба було прикласти значних зусиль, щоб добитися свого, але більше, ніж півроку, Молотов пропрацювати на Україні не зміг [6, 230–231]. Потім Сталін постійно направляв на Україну своїх ставлеників: Л.М.Кагановича, С.В.Косіора, П.П.Постишева, М.С.Хрущова.

У зв'язку з тим, що в період з 1917 по 1922 роки до РКП (б) перейшли вихідці із 25 політичних партій і багато з них займали високі посади в партійно-державній ієрархії більшовиків (тут можна пригадати прізвища колишнього меншовика-міжрайонця Л.Д.Троцького і колишнього меншовика і лєнінського наркома іноземних справ Г.В.Чичеріна), мали заслуги перед революцією, то нагадування про політично-партійне минуле вихідців у РКП (б)У – КП (б)У вважалось некоректним, не дивлячись на те, що вихідців без жалю вичищали із партії, з різних причин, наприклад, у 1921 році. Цю не підписану угоду було порушено лідерами більшовиків Г.Е.Зинов'євим, Л.Б.Каменєвим, Й.В.Сталіним і такими партійними публіцистами, як О.Ярославський, І.Вардін, М.Попов та інші в 1922–1923 роках, коли почалась запекла боротьба за владу в середині РКП (б) – ВКП (б) [34, 187–191]. На Україні дорікати вихідців їх партійним минулим особливо полюбляли сталінські ставленики Л.М.Каганович, П.П.Постишев, С.В.Косіор і М.С.Хрущов [27, 11–13; 30, 153–164]. Ставлення Сталіна до вихідців із інших політичних партій в РКП(б) – ВКП(б) було досить лицемірним і цинічним: з одного боку він, прикриваючись цитатами з праць Леніна, з 1923 року активно дово-

див, що вихідці є одним з основних джерел для опозиції в середині більшовицької партії, а з іншого боку, в житті, оточував себе ними, використовуючи частину з них для зміцнення своєї влади і виконання самих брудних справ у боротьбі з ленінською старою гвардією більшовиків (А.Я.Вишинський, Л.З.Мехліс, Ю.Г.Євдокимів, С.А.Лозовський, О.І.Єгоров, І.М.Майський, Г.І.Бройдо, Ж.І.Меерзон, Д.І.Заславський та багато інших) [35, 385–386, 285].

Питання особистої відданості йому, Й.В.Сталіну, був важливішим для нього в оцінці політичного життя і діяльності того чи іншого вихідця, ніж помилки і навіть злочини вихідця – комуніста. Тому в нього не склалися особисті стосунки з Г.В.Чичеріним, який багато разів, за життя Леніна, критикував Сталіна і давав негативну оцінку його діям, ставився до нього із зухвалістю інтелектуальної переваги. Тому, він багато разів захищав Л.З.Мехліса в роки Вітчизняної війни, коли того військово керівництво звинувачувало в справжніх злочинах. Він розстріляв у 1929 році Я.Г.Блжмкіна, коли той зустрівся у Стамбулі з Л.Д.Троцьким і взяв від нього листа для троцькістів у СРСР. (На Україні, у різні періоди 20–30-х років Сталін особисто довіряв М.М.Попову, Г.Ф.Гринько, Ю.Г.Євдокимову, П.П.Любченко, В.І.Порайко, А.А.Хвилі та деяким іншим вихідцям, що протидіяли націонал-комуністичній частині діячів у КП (б)У).

Найвні архівні матеріали спростовують тезу Й.В.Сталіна, яку він багато разів підкреслював у 20–30-ті роки про те, що вихідці є джерелом опозиційних рухів і настроїв у РКП (б) – ВПК (б) і в компартіях національних республік. Ця теза потрібна була особливо йому в період його боротьби з Л.Д.Троцьким. У 1936 році, коли ще була живою більшість учасників різних реальних і вигаданих опозицій в РКП (б) – ВПК (б), був проведений обмін партквитків, який довів, що з 1849 учасників троцькістської опозиції в СРСР вихідців було тільки 166 осіб, або 9,0%; з 107 учасників правої опозиції вихідців було 14 осіб, або 13%; серед 9 членів так званого, правого-лівого блоку вихідців зовсім не було; з 41 лівих комуністів тільки 3 були вихідцями; з 160 учасників робітничої опозиції тільки 28 були вихідцями (17,5%); у так званій групі демократичного централізму з 16 учасників вихідців було 3 (18,5%); у націоналістичних угрупованнях у національних республіках СРСР з 229 учасників вихідців було тільки 4; серед тих хто співчував Л.Д.Троцькому і був зафіксований – з 634 осіб було 44 вихідця (7,0%) [17. – Ф.17. Оп.-7. – Спр.467. – Арк.3–4].

Але, після 1936 року, згадана теза Сталіна про те, що вихідці із різних політичних партій є джерелом опозиційних рухів і поглядів у РКП (б) – ВПК (б) і в компартіях союзних республік, стала ідеологічним обґрунтуванням для знищення ще в 1937 році цих вихідців, як впливового про-

шарку в КП (б)У і в ВПК (б). (На 1 листопада 1937 року в ВПК (б) ще залишалось 16638 вихідців, у КП (б)У – 2769 вихідців) [33. – Ф.17. Оп.-7. – Спр.523. – Арк.22].

Щодо України, то спираючись на свої особисті спостереження і на ту інформацію, яку він отримував із самих різноманітних джерел, включаючи органи держбезпеки, Сталін вважав вихідців – боротьбистів, боротьбистів і укапистів – основними носіями націонал-комуністичних поглядів у КП (б)У, які разом із групою М.О.Скрипника створювали протидію централістським тенденціям і діям РКП (б) – ВПК (б) протягом 20–30-тих років. Тому він ще в 1930 році дав завдання керівнику українського ДПУ В.А.Балицькому (до речі, який сам до 1915 року був активним есером) збирати проти вихідців з цих партій, особливо проти тих, хто займав керівні посади компрометуючі матеріали, а з 1933 року почати масові арешти вихідців-боротьбистів і укапистів. (Були заарештовані О.Я.Шумський, К.І.Максимович, М.М.Полоз, П.І.Сологуб, М.Є.Кийко-Шелест та багато інших вихідців-боротьбистів, боротьбистів і укапистів. До 1937 року в РКП (б) залишилось тільки 256 колишніх боротьбистів і укапистів, із них 180 в КП (б)У з 4,0 тисяч прийнятих до цієї партії в 1920 році) (33. – Ф.17. – Оп.7. – Спр.469. – Арк.3; Ф.17. – Оп.7. – Спр.523. – Арк.22).

Сталін особисто слідкував за підготовкою «справи боротьбистів» у 1936–1937 роках. Він брав участь у допитах багаторічного члена Оргбюро ЦК К(б)У, члена ЦК К(б)У, завідувача відділу ЦК, колишнього боротьбиста А.А.Хвилі в серпні 1937 року, влаштував йому очну ставку з С.В.Косіором і П.П.Любченко, з метою отримання компрометуючої інформації на останнього, як на самого відомого на Україні в той час вихідця-боротьбиста, який з 1934 року був Головою Раднаркому (уряду) України і кандидатом, а потім і членом Політбюро ЦК КП (б)У [31, 117].

Тільки в 1992 році, від П.Судоплатова стало відомо, що за особистим наказом Й.В.Сталіна в 1946 році, на заслання був підступно вбитий ще один з відомих у 20–30-і роки лідерів вихідців-боротьбистів у КП (б)У і націонал-комуніст та патріот України до останніх днів О.Я.Шумський, який в 1925 році відкрито і публічно вимагав від нього відізвати з України свого ставленика Л.М.Кагановича і призначити керівником КП (б)У В.І.Чубаря, а головою Раднаркому України іншого вихідця-боротьбиста Г.Ф.Гринько.

Однією з найтаємничих сторінок діяльності Й.В.Сталіна в 20–30-і роки була його співпраця з тією частиною вихідців, яка допомагала йому зміцнювати одноосібну владу, його культ особи, допомагала в самих брудних справах боротьби і знищення старої ленінської гвардії більшовиків.

Найбільш відомими представниками цієї частини вихідців були колишній меншовик, член РКП (б) з 1920 року А.Я.Вишинський і колишній член єврейської соціал-демократичної партії, більшовик з 1918 року Л.З.Мехліс. Перший увійшов до історії своєю прокурорською роллю на відомих судових процесах 30-тих років, де знищувались найближчі до Леніна керівники більшовицької партії. Другий брав активну участь у репресіях проти військових керівників у 30-40-і роки, і, що відомо із багатьох мемуарів героїв-командирів Вітчизняної війни. Але менше відомо, що і Вишинський, і Мехліс зробили немало для перемоги Сталіна в боротьбі за владу в 20-30-ті роки і в створенні культури його особи. Наприклад, Л.З.Мехліс працюючи в 30-ті роки головним редактором партійної газети «Правда», яку повинен був читати кожний комуніст, перший почав публікувати передові статті, де Сталіна називав геніальним, самим відомим, самим об'єктивним, чесним і відданим комуністом-ленінцем, який уособлює генеральну лінію РКП (б)-ВКП(б). Мехліс особисто пише і публікує в 1929 році 3 такі статті, в 1930 році – 15, в 1931 році – 19, в 1932 році – 11, в 1933 році – 11, в 1934 році ще 7 [33.– Ф.386. – Оп.1. – Спр.48.– Арк.1].

Сталін не випадково добився призначення головним редактором «Правди» Мехліса в 1930 році, бо ця газета виконувала особливу роль у його боротьбі з усіма його супротивниками. М.С.Хрущов у своїх спогадах свідчив, що Мехліс в той час не зупинявся ні перед якою фальсифікацією і провокацією, щоб допомогти Сталіну розгромити угруповання правих: М.І.Бухаріна, О.І.Рикова, М.О.Томського та інших [1, 28-31]. Про фанатичну відданість Л.З.Мехліса Сталіну свідчить велика кількість архівних матеріалів: його конспекти доповідей, виступів, особисті записи і резолюції. В конспекті для доповіді «Наші завдання» на зборах працівників відділів НКВС Волховського фронту 6 листопада 1942 року він пише: «Історія нашої партії має багато прикладів зради під час великих поворотів. Троцькісти, зінов'євці, рижови, бухаріни, всі ці залишки історії перейшли на сторону німецького імперіалізму проти свого народу» [33.– Ф.386.– Оп.1. – Спр.16.– Арк.11-12].

Щодо цієї відданості вихідця Мехліса Сталіну згадували і В.Важанов, який працював разом із Мехлісом у секретаріаті ЦК в 20-ті роки і маршал К.Мерецьков та багато інших. Сталін знав і користувався цим, доручаючи Мехлісу нерідко самі огидні справи [19, 27; 38, 307-309].

Знайомство з партійною періодикою двадцятих років свідчить, що багато відомих вихідців у РКП (б)-КП (б)У своїм пером кували перемогу Сталіна у боротьбі за одноосібну владу проти соратників Леніна. Найчастіше зустрічаються прізвища головного редактора журналу «Звезда» в 1923-1925 роках І.М.Майського, О.С.Мар-

тинова-Пікера, А.Я.Вишинського, М.М.Попова, М.М.Хінчука, а на Україні – А.А.Хвилі, П.П.Любченко, Г.Ф.Гринько і все того ж М.М.Попова. Невипадково Г.О.Зинов'єв, у 1925 році, на XIV з'їзді ВКП (б), в самий кульмінаційний момент боротьби зі Сталіним, піддавав нещадній критиці виступи і праці Попова, як колишнього меншовика, який став сталіністом і боровся зі старою більшовицькою гвардією на боці Сталіна [8, 122].

Особа Миколи Миколайовича Попова ще не привертала спеціальної уваги українських істориків. А даремно!

М.М.Попов (1891-1938 р.) був досить популярним партійним і державним діячем України в 20-30-ті роки. М.М.Попов входив до політичної еліти України того часу, займаючи вищі партійні посади. (Він 7(!) років, з перервою для роботи в Москві, був у 1927-1937 роках членом Політбюро ЦК КП (б)У, 8(!) років членом Оргбюро ЦК КП (б)У) [23, 375-380, 389-393].

М.М.Попов відповідав у 20-30 роки в КП (б)У, спочатку, як завідувач відділом агітації і пропаганди, а потім – з 1933 по 1937 роки, як секретар ЦК КП (б)У, за одну із найважливіших ділянок для Й.В.Сталіна на Україні – за ідеологічну роботу. Й.В.Сталін до 1937 року, бачив у М.М.Попові свого вірного ставленика, якого він помітив ще в 1920 році, хоча той перейшов до більшовиків України тільки в 1919 році. (До того з 1906 по 1919 рік М.М.Попов був активним і відомим меншовиком).

Вже в 1921-1922 роках було зрозуміло, що М.М.Попов буде в КП (б)У спеціалізуватись на питаннях агітації і пропаганди. Тому його прізвище було названо першим у рішенні Політбюро ЦК КП(б)У від 3 березня 1922 року про створення спеціальної науково-дослідницької кафедри марксизму при ЦК КП (б)У, яка згодом виросла в добре відомий інститут. Цікаво, що серед членів кафедри, разом із її завідувачем М.Поповим, ми зустрічаємо ще колишнього меншовика, відомого українського філософа С.Семковського і колишнього боротьбиста, історика Д.Яворського (всього на кафедрі в 1922 році було 9 осіб) [22, 109-110].

Його чисельні статті та історичні праці, в основному були присвячені критиці діяльності всіх політичних партій Росії і України, крім РКП (б) – КП(б)У, і підтримці політичного курсу Й.В.Сталіна. Найвідомішими історичними працями М.М.Попова були: «Нариси історії ВКП (б)» і «Мелкобуржуазные антисоветские партии», «Нариси історії ВКП (б)» перевидавались на Україні 16 (!) разів з 1925 по 1934 роки і по цим виданням можна прослідкувати, як автор, рік за роком, все більше перетворювався із партійного публіциста і історика у фальсифікатора і сталінського апологета [21; 30].

М.М.Попов брав активну участь у цькуванні О.Я.Шумського в 1926-1927 роках і його усуненні

з владних посад, у боротьбі проти «правого ухилу» на Україні, проти М.О.Скрипника і його чисельних прихильників у 1933–1934 роках, у про-явах націонал-комунізму і патріотизму в КП (б)У. За це Сталін висував його на високі партійні посади не тільки на Україні, але і в Москві. В 1930 році він був обраний членом ЦК ВКП (б) і перебував на цій посаді з 1930 по 1934 роки, а з 1934 по 1937 роки був кандидатом у члени ЦК ВКП (б) [15, 29].

У 1936–1937 роках Й.В.Сталін почав з підозрою ставитись не тільки до колишніх боротьбистів у керівництві України, але і до своїх ставлеників, навіть до таких відданих йому особисто людей, як М.М.Попов, що і привело його до арешту в червні 1937 року і загибелі в 1938 році.

Але найбільший інтерес викликають ті вихідці, яких Сталін використовував для таємних операцій проти своїх політичних супротивників, як на території СРСР, так і за кордоном. І такі операції були нерідко пов'язані з терористичними актами, політичними вбивствами, провокаціями, авантюрами і фальсифікаціями. Розглянемо життя і діяльність тільки деяких з них, які були пов'язані з Україною великою кількістю зв'язків і обставин: Я.Г.Блюмкіна, В.М.Горожаніна, Н.І.Ейтінгона, Я.І.Серебрянського, О.М.Орлова-Фельдіна і деяких інших.

Сталін нічого нового не винайшов, залучивши до своїх таємних операцій, цих по-своєму талановитих і незвичайних людей: революційних романтиків, терористів, авантюристів, акторів і поліглотів одночасно. Ленін, Троцький і Дзержинський зберегли життя в 1919 році, коли він з'явився добровільно до Київської ЧК, лівому есеру, а потім максималісту, Я.Г.Блюмкіну, вбивці посла Німеччини графа Мірбаха в липні 1918 року, з однією метою: використати його для політичного терору, для таємних вбивств і операцій за кордоном. І першим завданням від більшовиків, яке отримав Блюмкін у тому ж 1919 році, було зібрати і підготувати на Україні групу терористів, яка б змогла вбити в Сибіру адмірала Колчака. Прийнятий в 1919 році до РКП (б) рішенням Оргбюро ЦК РКП (б) за рекомендацією Ф.Е.Дзержинського, Я.Г.Блюмкін так в своєму короткому житті і не став переконаним комуністом, а залишався терористом і політичним авантюристом. Щодо цього є свідчення в мемуарах письменників, поетів, політичних діячів і партійних функціонерів того часу, а саме: А.Марієнгофа, І.Еренбурга, Б.Бажанова, Л.Троцького [37, 249–251; 7, 283–284; 3, 154–159].

Це ж доводять і історики О.С.Велідов і Б.І.Веленкін, які присвятили свої історичні розвідки Я.Блюмкіну – людині, «революціонеру», терористу і авантюристу [2; 36, 147–186].

Дуже схожою з долею Я.Блюмкіна була доля вихідця-анархіста на Україні, колишнього керівника контррозвідки Н.Махна, Л.Зіньковського (Задова), який в 1921 році разом з Махно пе-

рейшов до Румунії, а потім повернувся на Україну в 1924 році, за згодою ЦК КП (б)У був прийнятий до Комуністичної партії і працював у іноземному відділі ДПУ (в розвідці) в Одесі, виконуючи маловідомі таємні операції на Україні, в Польщі та Румунії. В 1937 році був розстріляний як «ворог народу». Лев Задов увійшов до пам'яті цілого покоління радянських людей як один з персонажів відомої трилогії О.Толстого.

Серед керівників органів держбезпеки, які були основним знаряддям Сталіна у переслідуванні та фізичному знищенні його супротивників у боротьбі за владу, було немало колишніх як дореволюційних, так і після революційних вихідців в основному з есерівської і анархістської партії. На Україні серед відомих керівників-чекістів були і окремі вихідці-боротьбисти, і меншовики. Серед тих, кого особливо цінував і використовував у різні роки цього періоду Сталін можна назвати заступника наркома НКВС, колишнього есера Я.С.Агранова, колишнього меншовика, багаторічного керівника ДПУ на Україні В.А.Балицького, тісно пов'язаного з Україною, особливо наближеного до Сталіна наприкінці 20-тих років, колишнього есера і анархіста, члена РКП (б) з 1918 року Ю.Г.Євдокимова. Зараз вже більше відомо і про особисту довіру і підтримку Сталіним відомого українського, а потім і ленінградського чекіста І.В.Запорожця, колишнього есера, а потім з 1920 року більшовика, який почав свою дружбу з ними блискуче виконавши завдання: розвідка і провокації в штабі Н.Махно. Роль Запорожця в організації вбивства С.М.Кірова в 1934 році до цього часу залишається дискусійною серед істориків, але те, що ця людина була потрібна Сталіну, як фахівець з таємних операцій не викликає сумніву.

Життя і діяльність Я.С.Агранова, В.А.Балицького, Ю.Г.Євдокимова, І.В.Запорожця вже стали предметом дослідження істориків у 80–90-ті роки, але в цих історичних працях не досліджується такий важливий аспект, як колишня, до вступу в РКП (б) і КП (б)У, належність до інших, опозиційних по відношенню до більшовицької партії партій. Але добре відомо, що Сталін завжди намагався мати політичний компромат на людей, яким доручав виконання будь-яких відповідальних і таємних доручень [32, 21–79, 79–117; 29, 73–142].

Цей висновок підтверджує знайомство із діяльністю і життєвим шляхом таких працівників ДПУ-НКВС, як Н.І.Ейтінгон, А.С.Чапський, О.М.Орлов-Фельдінг, Я.Г.Мінскер, Я.І.Серебрянський.

Н.І.Ейтінгон прожив довге і насичене самими незвичайними подіями життя (1899–1981). В революцію прийшов як лівий есер у лютому 1917 року в Могилеві, в вересні 1919 року вступає до РКП (б) і виконує своє перше таємне завдання в Білорусії: особисто затримує відомого пол-

ітичного авантюриста Оперпуга і частину прихильників Б.В.Савінкова. З 1925 по 1939 роки – розвідник-нелегал і резидент радянської розвідки в Китаї, Туреччині, Франції, Бельгії, а потім в Іспанії. Але, головне завдання Сталіна, Ейтінгтон виконує в 1939–1940 роках у Мексиці, організовуючи і беручи безпосередню участь у вбивстві самого рішучого і непохитного ворога Сталіна –Л.Д.Троцького. В 1940–1941 роках Ейтінгтон брав активну участь у створенні розвідувальної мережі в США, яка потім викрала атомні секрети Америки.

Як свідчить П.Судоплатов, Сталін і Берія особливо цінували Ейтінгтона, який знав найбрудніші таємниці комуністичного режиму. Але це ж і призвело до того, що він з 1957 по 1964 рік був ув'язнений, як посібник Берії [38, 75–100].

Не менш таємничою була і фігура Я.І.Серебрянського (1891–1953), який був членом партії есерів з 1907 по 1917 рік, а до РКП (б) вступив у 1927 році, коли вже був керівником (з 1926 року) групи спеціальних операцій ІНВ ОДПУ. Ця група займалась терором проти супротивників Сталіна за кордоном. У січні 1930 року Серебрянський керував операцією викрадення у Парижі одного з вагажків білої еміграції генерала О.Кутепова. Серед справ групи спеціальних операцій в 20–30–ті роки ціла низка політичних вбивств за особистими наказами Сталіна [12, 68].

А.С.Чапський (1892–1937 рр.), який був у 1909–1913 роках членом ППС – «левіци» в Польщі, а потім з 1917 по 1919 рік есером на Україні, і тільки з 1919 року членом КП (б)У, як і колишній соціал-демократ-інтернаціоналіст, а з 1919 року член РКП (б) О.М.Орлов-Фельбінг, як і відомий київський есер, а потім з 1918 року більшовик, був резидентом Радянської політичної розвідки в різних країнах світу в 20–30–ті роки. А резидентів розвідки Сталін, як зараз добре відомо, призначив особисто.

Серед людей, які виконували таємні і особисті завдання Сталіна на Україні треба виділити Горожаніна (Кудельського) В.М (1889–1938). Член партії есерів з 1907 по 1914 рік, боротьбист з 1917 по 1919 рік, а потім з 1919 року член КП (б)У Валерій Михайлович Горожанін був людиною героїчної долі і багатьох талантів. За царя – навчався в університеті, відбував заслання на Півночі, воював у першу світову війну. Це він у Одесі в 1917 році залучив до есерівської партії Я.Блюмкина. Це його денікінці

присудили на страту, але не розстріляли, а тільки поранили. Це йому В.Маяковський присвятив один із віршів. Горожанін у 20–30–ті роки в основному працював у політичній розвідці та у секретному відділі ДПУ НКВС, як на Україні, так і в Москві. А особливе бюро при секретаріаті НКВС СРСР, начальником якого був В.М.Горожанін у 1937 році, як відомо збирало компрометуючі матеріали і готувало акції із знищення особистих ворогів Сталіна. Горожанін не вижив під час репресій 1937–1938 років, але і сам був добре відомий на Україні як виконавець волі Сталіна у боротьбі з патріотами і «націоналістами», за що і був у 1927 році нагороджений орденом Червоного Прапора [32, 458–454].

Окремого розгляду потребує питання щодо взаємовідносин Сталіна з тими вихідцями із інших політичних партій, які були залучені до РКП (б) –КП (б)У особисто Леніним, які зуміли під час його життя зміцнити свої позиції і стати відомими політичними фігурами не тільки в СРСР, але і за його межами. Мова, в першу чергу, йде про Г.В.Чичеріна, колишнього активного і авторитетного меншовика, члена РКП (б) з 1918 року, і тих колишніх меншовиків, яких він привів за собою на дипломатичну роботу: Л.М.Хінчука, А.Я.Сурица, О.А.Трояновського, І.М.Майського, С.І.Аралова та багатьох інших. Відомо, що Сталіну потрібно було багато зусиль, щоб частину з них усунути, а частину приручити.

Вивчення проблеми вихідців із інших політичних партій в РКП (б) –ВКП (б) і в КП (б)У свідчить, що Й.В.Сталін у 20–30–ті роки завжди враховував ав їх наявність, як масового і впливового прошарку, і використовував частину вихідців для зміцнення своєї влади в партії, і в Росії, і на Україні.

На Україні, в Грузії, в Середній Азії позиції вихідців із інших політичних партій в компартіях у 20–30–ті роки ХХ століття були особливо впливові, і у зв'язку з тим, що вихідці були одним із джерел формування національних компартій і тому, що ідеї націонал-комунізму мали в цих республіках соціальну підтримку і популярність через частини населення з різних причин. Треба погодитись із зауваженнями С.В.Кульчицького в його роботі про комунізм в Україні в 1919–1928 роках, про те, що настав час детально розібратись із роллю і місцем вихідців у КП(б), так як на сьогодні ця тема залишається «білою плямою» вітчизняної історії.

Література:

1. Бажанов В. Кремль, 20-е годы. Воспоминания бывшего секретаря Сталина // Огонек. – 1989. – № 40.
2. Веленкин В. Авантюристы великой службы. Россия, XX век: революция, гражданская война 20-е годы. – М., 2001.
3. Велидов А. Похождения террориста. Одиссея Якова Блюмкина. –М., 1998.
4. Всероссийская перепись членов РКП 1922 года. Состав РКП (б) по итогам предварительной разработки. – М., 1923.
5. Девятый съезд РКП (б). Март-апрель 1920 года. Протоколы. – М., 1960.
6. Из личных записей Е.М.Ярославского о его последней встрече с В.И.Лениным 24 и 27 декабря 1924 г. // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 4.

7. Дойчер И. Троцкий в изгнании. - М., 1991.
8. Керівні партійні і державні органи УРСР. (Інформаційно-довідкові терміни). // Про минуле - заради майбутнього. - К., 1989.
9. Климко М.І. Боротьба В.І.Леніна за єдність і чистоту партійних рядів (1920-1923). - К., 1975.
10. Клинтух Ю.Ф. Крах идеологии и политики мелкобуржуазной националистической партии борьбы меньшевиков на Украине. - Харьков, 1983.
11. Костюк Г. Сталінізм в Україні. (Гене́за і наслідки). - К., 1995.
12. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). - К., 1996.
13. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. - К., 1978.
14. Лацис О. Перелом // Знамя. - 1988. - Июнь.
15. Ленин В.И. Полное собр. сочинений. - Т.45.
16. Майстренко І. Сторінки з історії Комуністичної партії України, частина 2. - Нью-Йорк, 1969.
17. Мариенгоф А. Вессмертная трилогия. - М., 1999.
18. Медведев Р. О Сталине и сталинизме // Знамя. - 1989. - №1; №2.
19. Мерещков К.А. На службе народу. - М., 1988.
20. Партия в цифровом освещении. Материалы по статистике личного состава партии ЦК ВКП (б). Статистический отдел. - М.-Л., 1926.
21. Попов М.М. Мелкобуржуазные антисоветские партии. - М., 1924.
22. Попов М.М. Нарис історії ВКП (б). Переклад з XVI російського переробленого видання. - К., 1934.
23. Протокол № 24 заседания политбюро ЦК КП (б) У от 3 марта 1922г. // Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе. - К., 1998.
24. Радзинский Э. Сталин. - М., 1997.
25. Російський центр зберігання і вивчення документів новітньої історії.
26. Солженицын А. Архипелаг Гулаг. 1918-1956. Опыт художественного исследования // Новый мир. - 1989. - №8.
27. Сталин И.В. Сочинения. Т.5. - Т.11.
28. Субтельний О. Україна: історія. - К., 1994.
29. Судоплатов П. Разведка и Кремль. - Калининград, 1996.
30. Феденко П. Український громадський рух у ХХ столітті. - Львів, 1934.
31. Хрущев Н.С. Воспоминания // Огонек. - 1989. - № 27.
32. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. -Тернопіль., 1999.
33. Чуев Ф.И., Молотов В.М. Государственный властелин. - М., 1999.
34. Шаповал Ю.І. Лазар Каганович. - К. - 1994.
35. Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. - К., 1990.
36. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЦК-ГПУ-НКВД в Україні. Особи, факти, документи. - К., 1997.
37. Эренбург И. Люди, годы, жизнь. Книга первая и вторая. - М., 1961.
38. XIV съезд ВКП (б). Стенографический отчет. - М., 1925.

А. В. ГОРОДЕЦКИЙ

«ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС» В КОНТЕКСТЕ НОРМАЛИЗАЦИИ СОВЕТСКО-НЕМЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ НАКАНУНЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Городецкий Александр Владимирович – студент V курса исторического факультета ДНУ, кафедры российской истории

Проблема взаимоотношений двух тоталитарных государств нацистской Германии и Советского Союза накануне Второй мировой войны и в наше время продолжает оставаться одной из наиболее актуальных в новейшей истории. Дело в том, что советско-германские договоры и секретные протоколы к ним, изменили судьбы многих народов Восточной Европы (в том числе и польского народа), и предопределили их путь развития на последующие пятьдесят лет. Печальные итоги пакта Риббентропа-Молотова и сейчас полностью не преодолены, и бьют бумерангом по людям живущим в странах, судьба которых была решена двумя диктаторами. Например, проблема русскоязычного населения в государствах Прибалтики,

проблема Приднестровья в Молдавии, приведшая к вооруженному противостоянию 1992 г. Этот вопрос затрагивает современные украинско-польские отношения, так как в результате этого стовора были присоединены западные области Украины.

Думаю, что читателям «Граней» будет интересно узнать о некоторых малоизвестных фактах, связанных с тайными советско-немецкими дипломатическими переговорами, приведшими к заключению пакта Риббентропа-Молотова и подписанию секретного протокола к нему.

Гитлеровское руководство, после мюнхенского соглашения, подписанного в сентябре 1938 г., укрепило во мнении о безнаказанности своих действий на востоке Европы. Но реаль-